

Jan Amos Komeński i jego korespondencja z Cyprianem Kinnerem z Elbląga 1642–1648 / Jan Amos Comenius and his Correspondence with Cyprian Kinner from Elbing 1642–1648, wyd. W.J. Hitchens, A. Konior, A. Matuszewski, J.T. Young, Prezydent Miasta Leszna, Leszczyńskie Towarzystwo Kulturalne w Lesznie, Sheffield–Warszawa–Leszno 2017, 271 stron + il.

Kilka miesięcy temu na półki księgarskie trafiła bardzo istotna dla badań komeniologicznych w skali krajowej książka – publikacja korespondencji Komeńskiego i Cypriana Kinnera. Książka składa się ze wstępu pióra Alojzego Koniora z Leszczyńskiego Towarzystwa Kulturalnego w Lesznie (s. 11–14), bibliografii (s. 15–16), spisu listów (s. 17–18), opisu korespondencji Kinnera z Komeńskim pióra Adama Matuszewskiego z Instytutu Historii Nauki PAN w Warszawie w języku polskim i angielskim (s. 19–55), a następnie z łacińskich transkrypcji korespondencji obu uczonych (s. 56–114, dokonanej z rękopisów przez Williama J. Hitchensa i Johna T. Younga z University of Sheffield w Anglii), ich tłumaczenia na język polski z przypisami (s. 115–190, autorstwa Matuszewskiego) i na język angielski (s. 191–262, autorstwa Williama J. Hitchensa i Johna T. Younga) wraz z przypisami do angielskiego tłumaczenia listów (s. 263–271, autorstwa Matuszewskiego). Całość uzupełnia siedem ilustracji ukazujących przykładową kopię listu Komeńskiego, panoramę Elbląga i Gimnazjum w Elblągu z XVII w., portret króla Władysława IV, wewnątrz Ratusza Staromiejskiego w Toruniu oraz współczesne fotografie z Leszna.

Wydawana w omawianej książce korespondencja Komeńskiego z Kinnerem przechowywana jest w Bibliotece University of Sheffield. Jest to część obszerniejszego zespołu pism Samuela Hartliba, tak zwanych *The Hartlib Papers*. Zespół ten trafił do Biblioteki University of Sheffield w końcu latach 60. XX w. Składa się z ok. 25 tysięcy kart XVII-wiecznych rękopisów i nielicznych druków – w języku łacińskim, niemieckim i angielskim. W ramach siedmioletniego projektu *The Hartlib Papers* materiały te zostały skopiowane i transkrybowane, a następnie opublikowane w całości w wersji elektronicznej. Pierwsze wydanie opublikowało w postaci dwóch płyt kompaktowych (CD-ROM) w 1996 r. University Microfilms in Michigan. Drugie wydanie, w wersji poszerzonej o materiały źródłowe z wielu bibliotek świata, które dotyczą Hartliba i ludzi z jego kręgu, również na płycie kompaktowej, opublikował Humanities Research Institute na University of Sheffield w lipcu 2002 r. Natomiast od 2013 r. dostępne jest online w open access pełne wydanie *The Hartlib Papers* na stronie: <https://www.dhi.ac.uk/hartlib/>

(Greengrass, Leslie, Hannon 2013). Pewnym mankamentem omawianej książki jest to, że wydawcy nie podali ogólnodostępnego od pięciu lat źródła online, nie mówiąc już o dwóch wcześniejszych wersjach na płytach kompaktowych. Wartość recenzowanej książki polega więc nie tyle na udostępnieniu źródła, ile na wydobywaniu korespondencji Komeńskiego z Kinnerem „z morza” papierów Hartliba, na ich opracowaniu i na tłumaczeniu na język polski i angielski, co czyni tę korespondencję dostępniejszą dla czytelników, nie znających języka oryginału, czyli w przypadku tej korespondencji – łaciny. Podobnie jest także z wcześniejszą publikacją dotyczącą listów Jana Jonsona do Samuela Hartliba (Hitchens, Matuszewski, Young 2000).

Samuel Hartlib (ok. 1600–1662) należał do ważniejszych intelektualistów i uczonych XVII w., który zmierzał do zebrania i metodycznego przedstawienia całej dostępnej wówczas ludzkiej wiedzy i udostępnienia jej wszystkim ludziom w postaci edukacji. Hartlib urodził się w Elblągu. Uczył się w gimnazjum humanistycznym w Brzegu na Śląsku, gdzie jego kolegą szkolnym był właśnie Cyprian Kinner, a wspólnym nauczycielem Melchior Lauban. Następnie uczył się na Uniwersytecie Albertina w Królewcu i w kalwińskiej Akademii w Herborn, gdzie wcześniej u tych samych nauczycieli (np. u Jana Henryka Alsteda), studiował Komeński (1611–1613) oraz na Uniwersytecie w Cambridge. Podczas pobytu w Anglii Hartlib wielokrotnie współpracował i korespondował z Komeńskim (w latach 1637–1662), inspirował go on sam i ludzie z jego otoczenia (Kvačala 1904: 215–216; Kvačala 1914: 27–45; Kurdybacha 1965: 519–533; Fijałkowski 2012: 191–212).

Cyprian Kinner (ok. 1600–1649), śląski lingwista, doktor medycyny i lekarz na dworze Piastów Śląskich w Brzegu, najpierw korespondował z Komeńskim, a następnie w latach 1644–1647 podejmował próby współpracy. Jak wynika z korespondencji Kinnera i Hartliba, współpraca między Komeńskim i Kinnerem była jednak bardzo trudna, a wkrótce po rozstaniu w 1647 r. aż do przedwczesnej śmierci Kinnera w 1649 r., obaj uczeni ostro ze sobą rywalizowali. Powodem sporu był trudny charakter Komeńskiego, ale także rywalizacja w dziedzinie metod nauczania początkowego.

W pierwszym liście, pisany przez Kinnera 23 marca 1644 r. z Brzegu do Komeńskiego w Elblągu, Kinner informował o swym zachwycie *Janua linguarum* Komeńskiego. W przeciwieństwie jednak do podręcznika Komeńskiego, który w praktyce mógł być stosowany dopiero w niższych klasach gimnazjum (w gimnazjum toruńskim w latach 60. XVII w. – od oktawy do kwarty), Kinner pisał o napisaniu podręcznika do nauczania początkowego języka obcego, z którego każdy w ciągu 24 godzin mógłby nauczyć się czytać i pisać po łacinie. Kinner zamieścić miał w nim zestawienie wszystkich liter, sylab łacińskich, podzielonych na 24 czytanki odpowiadające 24 godzinom. Dodał do tego „poradnik, jak

w ciągu 6, 9 czy 12 miesięcy nie tylko teoretycznie to przedstawić, lecz jaką taką wprawę w języku łacińskim osiągnąć” (dz. rec.: 116).

Kinner podkreślał i doceniał rolę nauczania początkowego i konieczność napisania podręcznika przeznaczanego do tego zakresu nauczania. Właśnie za docenienie roli nauczania początkowego, stworzenie metody nauczania początkowego i za podręczniki, w tym *Orbis pictus*, najbardziej ceni się obecnie Komeńskiego w dziejach pedagogiki. Ze względu na istotę tego tematu oraz na to, iż nie zachował się podręcznik Kinnera ani jego dydaktyka, opis zawarty w liście Kinnera do Komeńskiego z 23 marca 1644 r. posiada nieocenioną wartość faktograficzną. Komeński odpowiedział Kinnerowi dopiero 18 listopada 1644 r. i oznajmił mu między innymi, że czeka „na *Libellum Lectorium*, szczęśliwy wynalazek twój. Jeżeli sprawić będzie on mógł, jak piszesz, aby w ciągu 24 godzin [...] nawet największego idiotę czytania można było nauczyć, bardzo użyteczne, i z twoją chwałą, włączony będzie mógł być do *Wielkiej dydaktyki* naszej” (dz. rec.: 122). Wynika z tego, że Komeński zamierzał włączyć pomysł Kinnera do swojej *Wielkiej dydaktyki* – w 1644 r. jeszcze nie ukończonej i niepublikowanej (stało się to dopiero w 1657 r.).

Z przytoczonego opisu z listu z 23 marca 1644 r. widzimy (dz. rec.: 115–119), że Kinner najwyraźniej interesował się nie tylko usprawnieniem metody nauczania początkowego czytania i pisania, lecz także opanowania języka obcego na zasadzie praktycznej komunikacji językowej. Zamierzał tak ułożyć treść podręcznika, aby ułatwić uczniowi opanowanie materiału. Ponadto Kinner bardzo dużą wagę przywiązywał do systematycznie prowadzonego doświadczenia. Można się domyślać, że przy prowadzeniu eksperymentów pomocne okazały się jego wykształcenie medyczne i praktyka lekarska. Tymczasem wykształcenia medycznego nie posiadał zarówno Komeński, jak i dydaktycy od czasów Wolfganga Ratkego (1614) i Eilharda Lubinusa (1614). Należy podkreślić, że Kinner mógł wprowadzić „nową jakość” do twórczości Komeńskiego. Tymczasem Komeński najwyraźniej pochłonięty w tym czasie sprawami polityczno-religijnymi i pansofią w Elblągu, zlekceważył Kinnera – człowieka, który był bodaj najbardziej odpowiednim kandydatem do pracy nad podręcznikami.

Niestety nie dowiadujemy się, czy *Libellum Lectorium* Kinnera zawierało ilustracje, na czym konkretnie polegała jego metoda usprawnienia nauczania początkowego, czy zastosował na przykład metodę fonetyczną, która pojawiła się następnie na zasadzie *deus ex machina*, już po śmierci Kinnera, jako „żywy alfabet”, najpierw w *Lucidarium* (1653), a następnie w *Orbis pictus* (1658) Komeńskiego. W obszernej korespondencji Kinnera z Komeńskim w latach 1645–1647 widzimy usilne wysiłki Kinnera i krytyczne opinie Komeńskiego. Komeński najwyraźniej zatrzymał rękopis i nie opublikował *Libellum Lectorium*.

Przypomnienie owego tajemniczego *Libellum Lectorium* Kinnera i udostępnienie go czytelnikowi polskiemu stanowi najważniejszą wartość recenzowa-

nej edycji. Wcześniejsze przypuszczenia, że to Kinner mógł mieć bezpośredni wpływ na powstanie „żywego alfabetu” z *Orbis pictus* mogą znaleźć w ten sposób potwierdzenie (Schaller 1967: 304, 335–336; Fijałkowski 2012: 200–204).

Niestety recenzowana publikacja zawiera również szereg nieścisłości, które dla porządku należy wymienić. Po pierwsze publikowana korespondencja Kinnera i Komeńskiego obejmuje lata 1644–1647, a tytuł książki sugeruje, że obejmuje lata 1642–1648, czyli całego okresu pobytu Komeńskiego w Elblągu. Ponadto z tytułu książki zdaje się wynikać, że Kinner był „z Elbląga”, a tymczasem był on z Brzegu na Śląsku i nie przebywał w Elblągu w latach 1642–1648.

Kolejne uwagi dotyczą części wstępnej a nie części zasadniczej, czyli edycji i tłumaczeń. Część z nich to „literówki”. Na przykład na s. 8 trzykrotnie nieprawidłowo zapisano nazwę *Colloquium Charitativum* w Toruniu w 1645 r. Również na s. 122 błędnie zapisano tytuł podręcznika Kinnera – jest: *Libellum Lektorium* zamiast *Libellum Lectorium*. Na s. 9 i 13 błędnie podano rok pierwszego wydania *Methodus linguarum novissima* – jest tam 1649 r., a winien być: 1648. Podobnie na s. 20 – Kinner nie mógł być wezwany w 1643 r. przez Jana Henryka Alsteda do Siedmiogrodu, ponieważ Alsted zmarł w r. 1638. Kinner w rzeczywistości pracował dla Alsteda w latach 1634–1635 – czyli nota bene „czeski błąd”. Nieprawidłowe jest również miejsce śmierci Alsteda (s. 34 i 52 – przypis 7). Alsted zmarł w rzeczywistości w Alba Iulia w Siedmiogrodzie (węg. Gyulafehérvár, niem. Weißenburg – dzisiejsza Rumunia), a nie w Székesfehérvár (łac. Alba Regia, niem. Stuhlweißenburg lub Weißenburg) na Węgrzech. Uwagi te nie umniejszają jednak wielkiej wartości recenzowanej książki. Winna ona bez wątpienia znaleźć się w bibliotece każdego pedagoga, który zajmuje się twórczością Komeńskiego.

Adam Fijałkowski
Wydział Pedagogiczny
Uniwersytet Warszawski

Bibliografia

- Fijałkowski A. 2012. *Tradycja i nowatorstwo w Orbis sensualium pictus Jana Amosa Komeńskiego*, Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa.
- Greengrass M., Leslie M., Hannon M. 2013. *The Hartlib Papers*. Published by HRI Online Publications, Sheffield (dostęp: <http://www.hrionline.ac.uk/hartlib> – strona przekierowuje automatycznie na: <https://www.dhi.ac.uk/hartlib/> (dostęp 13.03.2018).
- Hitchens W.J., Matuszewski A., Young J. (red.). 2000. *Listy Jana Jonstona do Samuela Hartliba*. Transkrypcja oraz tłumaczenie angielskie i polskie ze wstępem, przypisami i bibliografią... / *The Letters of Jan Jonson to Samuel Hartlib*. Transcribed & translated..., Komitet Historii Nauki i Techniki PAN, Hartlib Papers Project, Uniwersytet w Sheffield, Warszawa.

- Kurdybacha Ł. 1965. *Historia wychowania*, t. 1, Pracowania Dziejów Oświaty PAN, PWN, Warszawa.
- Kvačala J. red. 1903–1904. *Die pädagogische Reform des Comenius in Deutschland bis zum Ausgange des XVII. Jahrhunderts*, Monumenta Germaniae Paedagogica, Bd. XXVI, XXXII, Hofmann, Berlin.
- Kvačala J. 1914. *J.A. Comenius. Die grossen Erzieher*, Bd. VI, Verlag Reuther–Reichard, Berlin.
- Lubinus E. 1614. *Epistola, in quâ consilium de Latina lingua comprehendiose a pueris addiscenda exponitur*, [w:] *Novi Iesu Christi Testamenti*, Novae editionis Graeco-Latino-Germanicae interlinearis sive parallelae, Studio Eilhardi Lubini, Pedanus, Rostock.
- Ratke W. 1614. *Bericht von der Didactica oder Lehrkunst Wolfgangi Ratichii*, Rauchmaul, Jena.
- Schaller K. 1967. *Die Pädagogik des Johann Amos Comenius und die Anfänge des pädagogischen Realismus im 17. Jahrhundert*, Quelle und Meyer, Heidelberg.